

wrażenie, że jego Autor chciał nam podać w nim przede wszystkim teologię Łukasza, co wydaje się zupełnie słuszne i bardzo konieczne. W komentarzu można też zauważyć, że Łukasz choć był Grekiem, to jednak znał dobrze S. T., i „Ewangelia jego wiąże się ze środowiskiem żydowskim, choć Łukasz redagował ją z myślą o czytelnikach ze świata hellenistycznego” (s. 363). Ciekawie Ks. G., uwzględnia w nim częste albo pośrednie albo bezpośrednie odnośnienie się św. Łukasza w swojej Ewangelii do prorocत्व i epizodów ze S. T. (Np. odnośnienie się do proroków „Iz 7, 14; 42, 6n; 61, 1n; Mi 5, 1; Ps 2, 7n; 1 Sm 10, 2 itd).

Tzw. Ekskursy stanowią uwieńczenie dzieła. Zawierają one dobrą brana problematykę przede wszystkim teologiczną. Ponieważ problematyka ta, swoją objętością przekraczała by ramy komentarza, dlatego potraktowano ją całkiem oddzielnie. Każdy ekskurs można nazwać małą monografią omawiającą wszechstronnie zawarte w niej zagadnienie. Na specjalne podkreślenie zasługuje ekskurs pt. „Bóg w Ewangelii św. Łukasza” (ss. 363—374). Bardzo ciekawa jest uwaga Ks. G., że Łukasz choć znał pojęcie Boga, nakreślone na kartach S. T., to jednak nie przejął tego obrazu bezkrytycznie, ale go rozwinął i poszerzył o swoje własne i gminy chrześcijańskiej doświadczenia. Z tej też racji Bóg w Ewangelii jego jest Istotą transcendentną, duchową i wszechmocną, ale przede wszystkim miłosierną i kochającą człowieka. Pełny obraz Boga w ujęciu św. Łukasza, zdaniem Ks. G., zupełnie słusznie spotkać możemy w maryjnym hymnie „Magnificat” (s. 374).

Na zakończenie należy jeszcze stwierdzić, że omawiany komentarz jest pisany pięknym językiem polskim, jest jasny i przejrzysty i dlatego czyta się go z wielkim zainteresowaniem i z ogromną korzyścią. Korekta drukarska przeprowadzona bardzo starannie, znalazłem tylko dwa błędy (ss. 122 i 137). Za staranne wydanie dzieła należy się Wydawnictwu „Pallottinum” szczególne uznanie.

Kraków

KS. STANISŁAW GRZYBEK

JOHN J. GUNTHER, *St. Paul's Opponents and Their Background. A Study of Apocalyptic and Jewish Sectarian Teachings*, Leiden, E. J. Brill, 1973, s. IX+323.

Identyfikacja przeciwników św. Pawła oraz ich poglądy należą do kontrowersyjnych zagadnień, co do których w dalszym ciągu nie ma jednomyślności wśród komentatorów *corpus Paulinum* i historyków chrześcijaństwa pierwotnego. Opinie uczonych różnicują się już w samych nazwach oponentów: jedni nazywają ich judaizującymi, inni gnostykami lub synkretystami. Wśród przeciwników Apostoła pogan pojawiają się bowiem różne ugrupowania judeo-chrześcijańskie, do których przyłączali się także niektórzy chrześcijanie pochodzenia pogańskiego. Nie ulega jednak wątpliwości, że ich poglądy mają ścisłą łączność z judaizmem palestyńskim z I w. po Chr. Odkrycia pism esseńskich w Qumran nad Morzem Martwym rzuciły nowe światło na judaizm palestyński sprzed 70 r. po Chr. i wyświełliły źródło doktryn wielu sekt judeo-chrześcijańskich.

W pismach qumrańskich i apokaliptyce żydowskiej Gunther dopatruje się bezpośredniego podłoża poglądów przeciwników Pawła. W swym studium zebrał bogaty przegląd nauk żydowskich kół sekciarskich z I i II w., które dotyczą takich zagadnień, jak: rola Prawa, stosunek do judaizmu, obrzezanie, przestrzeganie świąt i pór, posty, wstrzemięźliwość piciowa, świętość, obmcyia rytualne, posiłki sakralne, kapłan i świątynia, angelologia, chrystologia, pneumatologia, gnoza i autorytet apostolski. Różnorodne teksty dotyczące poruszanych zagadnień wraz z ich analizą autor rozmieścił w dziesięciu nierównych rozdziałach poprzedzonych spisem treści, krótkim wprowadzeniem i listą skrótów.

Pierwszy rozdział na temat źródeł stanowi odrębną część pracy, w której autor krytycznie przedstawia dokumentację poglądów przeciwników Pawła. Mamy tu przegląd różnych opinii rzeczoznawców na temat przeciwników Pawła oraz omówienie pism reprezentujących apokaliptykę żydowską i sekty judeo-chrześcijańskie. Jako źródło doktryn stanowiących przedmiot kontrowersji Gunther wskazuje następujące teksty: list do Galatów, 1—2 do Koryntian, r. 3 listu do Filipian, r. 16 listu do Rzymian, list do Kolosan, list do Efezjan, list do Hebrajczyków, listy pasterskie, 1 Piotra, Objawienie św. Jana, listy Ignacego, Apokalipsę Piotra, Wniebowzięcie Izajasza, Księga Elchaszaja, etiopski Testament Pana naszego Jezusa w Galilei, Testament XII Patriarchów, Paralipomena Jeremiasza (4 Barucha), 2 Henocha (słowańska Księga sekretów Henocha), Testament Abrahama, Testament Hioba, Testament Adama, 3 Barucha, czwarta Księga Sybillińska oraz 1 Henocha. Z powyższego przeglądu tekstów branych jako źródło doktryny przeciwników Pawła wynika, że autor ustawia sprawę kontrowersji paulińskiej na szerszej płaszczyźnie literackiej i doktrynalnej.

W kolejnych rozdziałach Gunther grupuje materiał dotyczący Pawłowej polemiki antyjudajstycznej pod następującymi tytułami: Judaistyczny legalizm (ss. 59—94), Ascetyzm (ss. 96—133), Separatyzm kapłański (ss. 134—171), Angelologia (ss. 172—208), Mesjanizm i pneumatologia (ss. 209—270), Apokaliptyczny, mistyczny gnostycyzm (ss. 271—297), Autorytet apostołski (ss. 298—307). W poszczególnych rozdziałach autor stosuje metodę porównawczą: najpierw przytacza i analizuje teksty z *corpus Paulinum*, a następnie ukazuje analogiczne tematy w pismach qumrańskich, w apokaliptyce żydowskiej i w pismach judeo-chrześcijańskich. Osąd co do tego, które elementy doktrynalne z literatury sekciarskiej są brane bezpośrednio pod uwagę w odnośnych tekstach Pawłowych, autor rozprawy pozostawia czytelnikowi.

Gunther skrótowo wykorzystuje w swej pracy wiadomości na temat sekt żydowskich przekazane przez Justyna, Ireneusza, Tertuliana, Epifaniusza, Filastra, Euzebiusza i in. Wśród dokumentów qumrańskich szczególną uwagę zwrócił na 1 QS, 1 QM, 1QpHab i 11QMelch.

Przypuszczenie, że w 11 QMelch są wyrażone poglądy, które stanowią załączek nauk późniejszych sekt judeo-chrześcijańskich znajduje potwierdzenie w studium poświęconym temu dokumentowi przez J. T. Milika w JJS 23, 1972, 95—114 (*Milki-sedeq et Milki-reša dans les anciens écrits juifs et chrétiens*). Zdaniem Milika dokument stanowi fragment obszerniejszego dzieła pt. „Komentarz na okresy”, które z kolei ma być esseńską przeróbką szeroko rozpowszechnionego w judaizmie palestyńskim utworu pt. „Wizja Amrama”. Słusznie Gunther kieruje także znaczną uwagę na 1 Henocha. Ze studium Milika na temat literatury henochiańskiej (*Problèmes de la littérature Hénochique à la lumière des fragments araméens de Qumrân*, HTR 64, 1971, 333—378) wynika, że już esseńczycy z Qumran dysponowali rodzajem pięcioksięgu podającego sekciarskie nauki przypisywane przedpotopowemu patriarsze Henochowi. Sekciarski charakter ma zwłaszcza „Księga Gigantów”, z której fragmenty znaleziono w grotach qumrańskich.

Osobny rozdział poświęca autor analizie 2 Kor 6, 14—7, 1 (ss. 308—313), gdyż — jego zdaniem — fragment ten stanowi interpolację wyrażającą poglądy przeciwników Pawła. Książkę zamyka rozdział zestawiający tematy i wnioski autora (ss. 314—317), po czym następuje indeks autorów (ss. 318—322) i bardzo ogólny indeks odniesień (s. 323).

W swoich wnioskach autor opowiada się za podstawową jednością przeciwników paulinizmu oraz za ciągłością tego kierunku aż do II w. Judaizujących łączyły wspólne poglądy religijne i wyjaśnienia teologiczne. Mimo pewnych zbyt subiektywnych wypowiedzi na temat genezy i daty powstania niektórych pism z *corpus Paulinum*, praca Gunthera odznacza się rzetelnością i obiektywizmem. W oparciu o bogaty materiał dowodowy

ukazuje ona całe zaplecze trudnych dyskusji teologicznych w listach św. Pawła skierowanych przeciwko judaizującym. Okazuje się przy tym, że dyskusje Pawła nie dotyczyły spraw drugorzędnych, gdyż decydowały one o religijnym i teologicznym profilu chrześcijaństwa. Dlatego dzieło Gunthera spotka się zapewne z uznaniem i wdzięcznością komentatorów *corpus Paulinum*.

Kraków

KS. STANISŁAW MĘDALA CM

R. J. SWANSON, *The Horizontal Line Synopsis of the Gospels*, Western North Carolina Press, Dillsboro 1975, stron 620.

Jest to angielska synopsa 4 Ewangelii, ułożona nie w pionowych kolumnach, lecz poziomo wierszami. Autor zestawia kolejno dla poszczególnych 4 Ewangelii teksty paralelne, umieszcza je dokładnie jeden pod drugim, przy czym podkreśleniem zaznacza wyrazy równobrzmiące z tą Ewangelią, która w danej sekcji jest tekstem głównym.

Tę nową próbę synoptycznego przedstawienia Ewangelii należy uznać za bardzo udaną. Przy pracy nad tekstem jednej Ewangelii czytelnik ma od razu przed oczyma przejrzyste podany cały kontekst paralelny z dokładnym zaznaczeniem wszystkich podobieństw i różnic redakcyjnych. Jedynym mankamentem tego systemu jest to, że przy jego pomocy trudniejsze aniżeli w tradycyjnych synopsach jest jednocześnie śledzenie całego toku narracji wszystkich Ewangelii w porównaniu z jedną, uznaną za tekst źródłowy i wiodący.

Tekst angielski w synopsie Swansona pochodzi z *Revised Standard Version of the Bible*. Wkrótce ma się ukazać na 900 stronach tak samo opracowany przez tegoż autora tekst grecki Ewangelii.

Lublin

KS. JAN SZLAGA

BATTISTA MONDIN, *Le teologie del nostro tempo*, Edizioni Paoline, Alba 1975.

Wiek XX jest świadkiem głębokich przemian cywilizacyjno-kulturowych i wraz z nimi powstawania nowych koncepcji świata, człowieka i historii, jak: egzystencjalizm i strukturalizm, neotomizm i marksizm, neopozytywizm i personalizm. W tej ogólnej sytuacji teologia, której główne zadanie polega na dawaniu poszczególnym generacjom zrozumiałej i „atrakcyjnej” interpretacji: Objawienia Bożego, musi w oparciu o aktualne systemy myślowe, podejmować trud odpowiedniej prezentacji orędzia chrześcijańskiego. Wysiłki tego rodzaju były zawsze podejmowane w Kościele, ale nie będzie przesadą powiedzieć, że wiek XX ma pod tym względem najliczniejsze i bardzo zróżnicowane doświadczenia. B. Mondin zebrał i przedstawił spośród nich najbardziej reprezentatywne i głośnie.

Okres odrodzenia i rozwoju teologii w XX w. rozpoczął się po pierwszej wojnie światowej. Złożyły się na to głównie powstanie nowych filozofii i bliższy kontakt ze źródłami biblijnymi i patrystycznymi chrześcijaństwa. Do czołowych przedstawicieli odnowy teologicznej Autor zalicza tutaj Chenu, Congara, Daniélou, De Lubaca, Guardiniego, Teilharda de Chardin, Rahnera w Kościele katolickim, oraz Bartha, Bultmanna, Tillicha, Brunnera, Gogartena, Niebuhra, Bonhoeffera po stronie protestanckiej. Pierwsi nawiązywali przeważnie do neotomizmu, drudzy z kolei opierali się z reguły na egzystencjalizmie. Wymienione nazwiska, mimo wszystkich różnic jakie je dzielą, pozostaną trwale związane z osiągnięciami teologii przedsoborowej.